

Марія Олександрівна Єльнікова,
*аспірант кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

УДК 342.7 (477)

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто складові проблеми механізму реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Визначено проблеми функціонування механізму безпосередньої реалізації прав і свобод громадян, їх причини та можливі шляхи усунення.

Ключові слова: права людини, проблема реалізації, правовий механізм захисту, шляхи усунення проблем, вдосконалення механізму реалізації і захисту прав людини.

Не викликає сумнівів той факт, що ступінь розвитку інституту прав людини в державі є показником рівня розвитку самої держави, а належний механізм реалізації норм, що закріплюють права людини, свідчить про демократизм, правопорядок, законність та наближення держави до рівня правової. Незважаючи на закріплення прав людини як нормативних положень у міжнародних актах і законодавстві окремих держав, вони не отримують відповідного здійснення. Вочевидь, що одного приведення прав людини у статус правових норм недостатньо для того, щоб вони «працювали» в певному суспільстві, тому повинен існувати механізм їх реалізації [1, с. 112].

Проблемі реалізації конституційно-правових норм, що регламентують права людини, приділяли увагу такі науковці, як: Ю. Барабаш, Л. Завадська, Є. Захаров, О. Зайчук, В. Колісник, А. Колодій, М. Козюбра, О. Лукашова, А. Олійник, В. Погорілко, М. Рабінович, В. Речицький, О. Скрипнюк, Т. Слінько, Ю. Тодика, М. Хавронюк, В. Яворський та багато інших.

У цій статті ми ставимо за мету дослідити складові проблеми правового механізму реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні.

Проблеми механізму реалізації та захисту прав і свобод людини в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. набули, можна стверджувати без перебільшення, світового, глобального значення і вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії у певній державі та у цілому світі.

Цей процес має як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя й зумовлений, з одного боку, історією становлення і розвитку світової цивілізації та її демократичних інститутів, а з іншого – волею «сильних світу цього» (окремих найбільш економічно і політично розвинутих держав і суспільств: США, Японія, Китай, Велика Британія, Німеччина, Франція), – спрямованою на створення єдиного світового порядку, побудованого на загальноприйнятній ідеї захисту прав людини та боротьби з тероризмом. Таке ставлення до цієї проблематики в світі є значною мірою об'єктивним та, на жаль, часто-густо має яскраве політичне забарвлення і залишатиметься таким ще багато років [2, с. 28].

Що стосується механізму реалізації права, то його визначають як діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність. Необхідно зупинитися на тому, що поняття реалізації прав людини тісно пов'язане з поняттям забезпечення останніх. Забезпечення прав людини визначається як система їх гарантування з боку державних інститутів, що функціонує у правовому режимі; до цієї системи включають такі елементи: компетенція, охорона, захист, створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав [3, с. 3]. З наведеного визначення випливає, що реалізація прав людини входить до їх забезпечення, оскільки низка умов останнього передуює відповідній реалізації [1, с. 113].

В Україні на сьогодні досить актуальною є проблема ефективного використання потенціалу Конституції для державотворчого процесу, втілення її приписів у реальне життя, визначення її чинників, які негативно впливають на реалізацію конституційних норм. Конституційні норми втілюються в Основному Законі здебільшого у вигляді норм-засад і є нормами узагальненого порядку. Вони деталізуються в поточному галузевому законодавстві, саме це дає можливість створити ефективний механізм реалізації функцій держави, захисту відповідних прав людини і громадянина [4].

Тому права і свободи людини та громадянина, які в ст. 3 Конституції України набули статусу найвищої соціальної цінності, потребують, на наше глибоке переконання, – впровадження юридичного механізму забезпечення їх реалізації та гарантування.

Права і свободи людини, громадянина мають бути не тільки обумовлені соціальними потребами і юридично закріплені, визнаватися і охоронятися державою в особі її органів та посадових осіб, а головне – відповідати можливостям їх реалізації. Звідси, ефективне забезпечення принципу пріоритету прав і свобод людини прямо залежить від економічних, політичних, соціокультурних чинників, від домінуючої в суспільстві правової культури (і субкультур), яка впливає на здатність особи розуміти її правові можливості, усвідомити свої свободи не лише як загальні цінності, а й як індивідуальні ціннісні орієнтації, навчитися вмілому їх використанню [5, с. 19].

Однак в Україні права людини виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій з боку практично усіх політичних сил, що значною мірою у суспільній свідомості нівелювало й саму цінність прав людини.

Такий знеособлений підхід формує соціальну відчуженість особи й громадянина, унеможливує вироблення реальної дієвої державної політики, і тим паче її реалізацію, створює несприятливі умови для розвитку потенціалу особистості й соціуму загалом. Адже в такому разі людина виступає засобом, а не ціллю діяльності держави.

В Україні немає практично жодного права, яке б не порушувалося. З року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів. На жаль, громадяни України не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод та не використовують цей засіб в повній мірі. Це обумовлено тим, що: по-перше, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, тому громадяни роками не можуть захистити свої права, а це породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи загалом; по-друге, через неспроможність більшості громадян сплатити державне мито та скористатися послугами адвоката; по-третє, існує велика кількість колізій в українському законодавстві, нестабільність, часто змінюване законодавство. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість [6].

Ще можна виділити такі проблеми щодо реалізації прав людини і громадянина: низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства; незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та самовиховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності; низький рівень дотримання правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної особи без винятку перед собою й оточенням за процес і результати своєї діяльності; нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті; низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих і групових (кланових) інтересів; відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадянського контролю за діяльністю всіх органів державної влади; високий рівень корупції на всіх рівнях і щаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі у його зменшенні; відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством без відповідальності посадових осіб та самих громадян [7, с. 41].

До проблем реалізації прав людини також відносять: бездіяльність органів державного управління (правоохоронних органів); роз'єднаність різних соціально-культурних груп у суспільстві; відсутність ефективної взаємодії державних органів та правозахисників; відсутність належної експертизи законотворення і нормотворення щодо дотримання прав і свобод людини і громадянина; бідність українців, яка робить їх зручним об'єктом для маніпулювання з боку власників капіталів [8].

Згідно з даними соціологічних досліджень, тепер 3 % населення живуть як багатії, 12 % – у достатку, а решта – у злиднях, бідності, щодня відчуваючи на собі тягар ринку, безгрошів'я, страх перед злиденністю, безробіттям, хворобою, невивплатою зарплати та іншими випробуваннями ринкової демократії. Постає запитання: а чи є можливість задекларовані Конституцією України права і свободи громадян України реально гарантувати? [9, с. 27].

Традиційно болючим є питання забезпечення політичних прав. Важливою умовою реалізації громадянами своїх прав і свобод є наявність ефективного законодавства в цій сфері. В Україні прийняті і діють багато законодавчих актів, які по суті визначають механізм реалізації політичних прав і свобод. Проте на сьогодні залишається фактом відсутність законодавства у сфері реалізації права на проведення мирних зібрань, правові позиції, висловлені Конституційним Судом України при розгляді справи щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, орієнтують законодавця на врегулювання правовідносин у повному обсязі. Зокрема, Суд зазначив: «Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є ... однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо...».

Актуальним досі залишається питання щодо механізму реалізації та захисту соціальних прав і свобод людини. Соціологічні дослідження, проведені ще наприкінці 2010 р., показують, що 37 % опитаних вважають, що соціальні права є в групі з трьох основних прав, які порушуються найчастіше в Україні, а 20 % респондентів називають право на справедливий судовий розгляд (на п'ятому місці) – як право, яке також є одним із прав, які порушуються і не виконуються на достатньому рівні.

Як впливає з Доповіді Української Гельсінської спілки з прав людини «Права людини в Україні 2009-2010. Доповіді правозахисних організацій», Україна, як і раніше, досить далека від умов, за яких кожен може реалізувати свої соціальні права в повному обсязі. Європейські стандарти в галузі соціального забезпечення права залишаються недоступними для України до цих пір. Показник «гарантованого рівня прожиткового мінімуму», що використовується в Україні, суперечить українському законодавству та незаконно обмежує рівень соціальних виплат. Використання цих «сурогатних» показників відображає нездатність держави гарантувати базові соціальні стандарти і забезпечити підвищення рівня життя для населення. Система соціального забезпечення є неефективною в Україні через відсутність повного бюджетного фінансування. Саме тому основні соціальні стандарти не відповідають європейським, більшість з конституційних соціальних стандартів залишаються лише деклараціями [10].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що українська влада постійно намагається експериментувати з питаннями соціального забезпечення. І це цілком

природно для країни з нестійкою економікою та незначними фінансовими ресурсами. Вочевидь, що після 20 років незалежності буде вкрай складно не тільки перебудувати економіко-правову складову систему соціального захисту (що слід було робити на початку незалежного поступу), а й змінити стереотипне мислення щодо названого питання з боку громадян [11, с. 19].

Моніторинг стану дотримання культурних прав свідчить, що багато проблем у цій сфері залишаються нерозв'язаними. Так, в освітній галузі досі не подолано негативних тенденцій минулих років, зокрема продовжує скорочуватися мережа дошкільних навчальних закладів, кризовий період переживає сільська школа, нівелюється виховна роль освіти, залишається незадовільною ситуація з підготовки робітничих кадрів, неналежно забезпечується та контролюється якість наданих освітніх послуг, вища освіта залишається недоступною для багатьох громадян із соціально незахищених категорій населення. Як наслідок, не всі громадяни нашої держави нині мають можливість повноцінно реалізувати конституційне право на освіту та свій освітній потенціал [12, с. 281]. За офіційними статистичними даними, 8 тисяч дітей в Україні не відвідують шкіл. А фактично – значно більше, бо тільки безпритульних дітей налічується близько 129 тис. Згідно зі ст. 53 Конституції України громадяни мають право безоплатно здобути й вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конституційній основі. Проте реальну можливість здобути таку освіту конкретному громадянину дуже важко. По-перше, через наявність корупції під час прийняття до вищих навчальних закладів, а по-друге, і це головне, – через матеріальну малозабезпеченість [13]. Уповноважений з прав людини переконана, що розвиток системи освіти та її реформування є справою загальнодержавного значення. Це стосується кожного громадянина країни, тому в основу майбутніх змін слід закласти стратегічні напрямки й дії для реального захисту прав людини на всіх рівнях освітнього забезпечення. Крім того, як найшвидше треба розв'язати проблему якості навчання, що є не лише запорукою особистого благополуччя людини, а й основою економічного розвитку держави та духовного збагачення [12, с. 317].

Необхідно зазначити, що забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в повному обсязі є доволі непростим процесом. Зокрема, існує істотна невідповідність між сучасними правовими регуляторами, юридичними засобами та справжнім станом реалізації культурних прав і свобод людини в Україні.

Ситуація з дотриманням прав людини невпинно погіршується в регіонах України, які не контролюються українською владою. У Донецькій та Луганській області грубі порушення прав людини, такі, як викрадення та тортури, вже не лише стосуються активістів, журналістів та політиків, а застосовуються озброєними людьми щодо населення краю в цілому. Як зазначено у доповіді Верховного комісара ООН, що у результаті бойових дій в Донецькій і Луганській областях більше п'яти мільйонів жителів районів, що безпосередньо постраждали від конфлікту, не можуть реалізувати свої основні права протягом 6 місяців, позбавлені своїх основних прав на освіту, охорону здоров'я, житло

і можливості заробляти на життя. Під час збройного конфлікту багаторазово відбувалося незаконне затримання та кримінальне переслідування українських військових, які потрапили в полон до сепаратистів або склали зброю і самостійно перейшли на територію РФ. Найбільш відомим випадком є викрадення, затримання і кримінальне переслідування української льотчиці Надії Савченко.

У червні 2014 р. до українського законодавства були введені положення про можливість тимчасового обмеження прав і свобод людини в районі проведення АТО. Згодом керівникам СБУ та МВС України в областях було надано повноваження проводити превентивне затримання осіб на строк до 30 діб за підозрою у вчиненні терористичної діяльності, а прокурорам – обирати тримання під вартою таких осіб на той же строк. Однак, хоча усі ці зміни і спрямовані на боротьбу з тероризмом у надзвичайно складній ситуації в країні, але, тим не менш, не відповідають положенням Конституції і містять загрозу свавільного позбавлення людей свободи за відсутністю судового контролю [14].

Порушення прав людини, які викликала анексія Криму, здійснена всупереч резолюції Генасамблеї ООН 68/262, нараховують цілий список: від питань реєстрації недержавних організацій, свободи слова, свободи зібрань, свободи релігійних організацій до переслідувань священиків Української православної церкви Київського патріархату, мусульманських громад та організацій, перешкоджання в роботі Меджлісу кримськотатарського народу [15].

Сучасне українське суспільство переживає етап глибокого усвідомлення прав і свобод людини, який можна розглядати як початок духовного відродження України. Сама ідеологія прав стає більш загально визнаною та затребуваною у державному і суспільному житті. Під кутом зору даної ідеології відбувається переоцінка поглядів на радянське і пострадянське минуле та формується проекція на ближнє й віддалене майбутнє України.

На жаль, Україна ще не може похвалитися особливими досягненнями у галузі прав людини. Однак й те, що зроблено за часи незалежності, не може не викликати захоплення. Це, насамперед, новосформовані інститути захисту прав людини – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України та адміністративні суди тощо. Разом з тим, реалізація прав особистості – складне і багатогранне явище, що включає в себе не тільки діяльність правозастосовчих органів, а й активну діяльність самої особистості. Законодавець, визначаючи модель реалізації правової норми, яка закріплює права людини, багато в чому орієнтується на можливість безпосереднього їх використання особистістю. Проблема активності особистості в механізмі реалізації безпосередньо залежить від рівня її правосвідомості, правової культури та інформованості.

Підводячи підсумки про шляхи вдосконалення механізму безпосередньої реалізації прав і свобод потрібно зазначити, що існує необхідність вдосконалення процесуально-процедурної регламентації прав, реалізованих безпосередньо. Зокрема, необхідно прийняти закон, що регламентує порядок реалізації таких конституційних прав громадян, як право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Для забезпечення дотри-

мання в державі прав і свобод людини та громадянина необхідно, щоб кожний громадянин високо усвідомлював важливість дотримання прав і свобод людини. Важливо, щоб проекти нормативно-правових актів, які вносяться до парламенту, а також зміни, які пропонуються внести до чинного законодавства, у жодному разі не звужували змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Список літератури:

1. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : моногр. / Ю. С. Разметаєва. – Х. : Финарт. – 196 с.
2. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні / В. М. Сущенко // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2012. – Т. 129. – С. 28–32.
3. Скрипнюк О. Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина в процесі реалізації державного управління / О. Скрипнюк // Право України. – 2007. – № 4. – С. 3-4.
4. Жильнікова Н. Д. Реалізація прав людини і громадянина в контексті принципу верховенства права [Електронний ресурс] / Н. Д. Жильнікова // Науково-практична інтернет конференція «Актуальна юриспруденція» – 04.10.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=95%3A2011-10-05-04-30-24&catid=14%3A-2&Itemid=10&lang=ru.
5. Громадянське суспільство і права людини: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 251 с.
6. Барікова І. О. Зміст конституційного права на судовий захист [Електронний ресурс] / І. О. Барікова // Міністерство юстиції України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/8158>.
7. Пильгун Н. В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні / Н. В. Пильгун, М. В. Рошук // Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – Вип. 26. – С. 40–43.
8. Колесніченко В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея України [Електронний ресурс] / В. Колесніченко // Українська правда. – 09.02.2012. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/4f3365b57204>.
9. Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / В. Сіренко // Право України. – 2009. – №4. – С. 22–28.
10. Булгакова М. Реалізація права на соціальний захист в Україні: проблемні аспекти [Електронний ресурс] / М. Булгакова // Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». – Режим доступу : <http://legalanalytics.com.ua/uk/component/content/article/73-socprava.html>.
11. Барабаш Ю. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України / Ю. Барабаш // Публічне право. – № 1. – 2011. – С. 15–21.
12. Карпачова Н. С. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. С. Карпачова ; ред. О. Кузьміна, Н. І. Карпачова. – К., 2008. – 400 с.
13. Мальцевич М. Тип правового регулювання як фактор реалізації конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина [Електронний ресурс] / М. Мальцевич // Віче. – 2011. – №24. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2889/>.
14. Токарев Г. Збройний конфлікт на сході України в аспекті дотримання прав людини [Електронний ресурс] / Г. Токарев // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – 31.10.2014. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1414750772>.
15. Щур Марія. Українців Сходу залякують, вони живуть в атмосфері страху – звіт ООН [Електронний ресурс] / Марія Щур // Радіо свобода. – 19.06.2014. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25427569.html>.

Ельникова М. А. Совершенствование механизма реализации и защиты прав человека в Украине.

В статье рассмотрены составляющие проблемы механизма реализации и защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. Автор определяет проблемы функционирования механизма непосредственной реализации прав и свобод граждан, их причины и возможные пути устранения.

Ключевые слова: права человека, проблема реализации, правовой механизм защиты, пути устранения проблем, совершенствования механизма реализации и защиты прав человека.

Ielnykova M. A. The mechanisms of realization and protection of human rights in Ukraine.

Problem Setting. *There is no doubt that the institution of human rights development degree in the country is the indicator of the development level of the state itself, and the proper mechanism for the implementation of the norms reinforcing the human rights, shows democracy, the rule of law, legality and the proximity of the state to being a rightful state. Despite the consolidation of human rights as statutory regulations in international instruments and the laws of separate states, they do not get proper implementation. Obviously, the only reduction of the human rights to the status of statutory regulations is not enough for them to “work” in a given society, so there must be a mechanism of their implementation.*

Analysis of the recent researches and publications. *The problem of the implementation of constitutional and legal regulations governing the human rights was addresses by such scholars as: Y.u Barabash, L. Zavadzka, Ye. Zakharov, O. Zaichuk, V. Kolisnyk, A. Kolodii, M. Koziubra, A. Lukashova, A. Olinyk, V. Pohorilko, P. Rabinovych, V. Rechyskyi, A. Skrypniuk, T. Slinko, Yu. Todyka, M. Havroniuk, V. Yavor-skyi and many others.*

Paper objective. *The article presented aims to investigate the components of the problem of legal mechanism for the implementation and protection of the civil and human rights in Ukraine.*

Paper main body. *The problems of the mechanism for the implementation and protection of human rights in the last quarter of the twentieth and early twenty-first century have become, without exaggeration, of the world, global significance and came in first place in the international system of the criteria for the evaluation of democracy development level in a particular country and around the globe. It is necessary to focus on the fact that the concept of the implementation of the human rights is closely connected with the concept of enforcement of the latter. The enforcement of human rights is defined as a system of their guarantee by public institutions operating in legal regime; this system includes the following elements: competence, protection, defense, creating the conditions for actual implementation by persons of their rights. From the information given above it follows that the implementation of the human rights falls within their enforcement, since a number of conditions of the last precedes the appropriate implementation.*

Conclusions. *We can highlight the following issues concerning the rights of human and citizen: low level of legal culture and legal consciousness of the majority of our society members; unsatisfactory level of external educational influence on each person by the society and self-education in the possession by many people of the real sense of personal honor and dignity; low level of adherence to the rule of law (legality) in the society and the state and unconditional responsibility of every person, without exception, to themselves and the environment for the process and the results of their activities; inequality and branches of state and local governments and the imperfection of local self government and territorial communities functioning in real life; low level of professionalism in the political and public management and its exclusive reliance on personal and group (clan) interests; lack of clear structuring of the civil society and civil control over the activities of public authorities; high level of corruption at all levels and stages of public life and the lack of political will in its reduction; lack of direct mutual dependence between the human and the citizen and the state and the society without the liability of officers and the citizens themselves.*

Key words: human rights, the problem of realization, legal protection mechanism, positive solution to the problems of improving the mechanism of realization and protection of human rights.

Надійшла до редколегії 19.03.2015 р.